

Izabela Damulewicz

Ochrona zbiorów bibliotecznych na podstawie prac konserwatorskich przeprowadzonych w bibliotece Seminarium Duchownego "Hosianum" w Olsztynie

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (28-29), 66-72

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

IZABELA DAMULEWICZ¹

OCHRONA ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH NA PODSTAWIE PRAC KONSERWATORSKICH PRZEPROWADZONYCH W BIBLIOTECY SEMINARIUM DUCHOWNEGO „HOSIANUM” W OLSZTYNIE

W nawiązaniu do niedawnej rocznicy 70-lecia wybuchu II wojny światowej pragnę przypomnieć o stratach poniesionych przez Polskę również w zasobach zbiorów bibliotecznych. W wyniku wojny i okupacji niemieckiej utracono 70 % całego zasobu bibliotecznego, (tj. ponad 40 mln tomów), bezpowrotnie przepadło ponad 2 miliony jednostek zbiorów specjalnych. W obliczu tak wielkich strat, tak niewielu zachowanych dzieł, możemy uzmysłowić sobie wartość naszego dziedzictwa oraz odpowiedzialność jaka na nas spoczywa. W swojej praktyce konserwatorskiej często spotykam się z zapytaniem „czy ktoś to jeszcze czyta, czy ktoś w ogóle zagląda do tych książek?” Zbyt mała wciąż jest świadomość, iż zabytkowa książka to nie tylko nośnik informacji – świadek rozwoju myśli intelektualnej różnych dziedzin nauki, to także historia druku, historia rzemiosła introligatorskiego, piękne miniatury, ryciny, to także autografy – rękopisy. To również nie pojedyncza książka, ale całe kolekcje, zbiory – małe biblioteki które są świadectwem tradycji – myśli intelektualnej danego miejsca, społeczności.

Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych jest stosunkowo młodą dziedziną. Pierwsze badania związane z oceną stanu zacho-

¹ Konserwator dzieł sztuki, absolwentka Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

wania, trwałością zbiorów oraz identyfikacją czynników wpływających na destrukcję papieru przeprowadzono w latach 60-tych. Dziś wiemy, że zagrożeniem dla trwałości zbiorów są czynniki działające z zewnątrz:

- skażenie atmosfery zarówno chemiczne jak i mikrobiologiczne,
- światło, zwłaszcza w zakresie promieniowania ultrafioletowego,
- zmienna temperatura i wilgotność względna powietrza panującego w magazynach.

Innego typu zagrożenia stwarzają tzw. czynniki wewnętrzne, wynikające z samego procesu produkcji, składu włóknistego papieru, materiałów wykorzystywanych w oprawach, atramentów, tuszy. To również zagrożenia spowodowane nieumiejętnym i nieostrożnym korzystaniem z zasobów bibliotecznych oraz niefachowe reperacje książek (taśmy, materiały nieodwracalne, nieuzasadnione zmiany w obiektach zabytkowych). Odpowiedzią na wszystkie z wymienionych zagrożeń jest więc konserwacja, konserwacja...ale jaka ? Tak jak i w innych dziedzinach również w konserwacji panują tendencje, kierunki nawet mody. Powstają nowe idee, a w związku z tym i nowe określenia, sformułowania. Chciałabym więc przybliżyć, usystematyzować pojęcia związane z metodami zabezpieczania zbiorów bibliotecznych.

Prace z którymi najczęściej kojarzone są realizacje konserwatorskie to **konserwacja tradycyjna – artystyczna** (renowacja). Jest to konserwacja aktywna, związana z bezpośrednią ingerencją w strukturę obiektu. Poddawane są niej zabytkowe zbiory, cymelia, kodeksy rękopiśmienne czy też starodruki, którym przewracane są ich walory ekspozycyjne i użytkowe. Częstokroć założeniem tych prac jest przywrócenie obiektom ich pierwotnego wyglądu ich „dawnej świetności”. W ostatnich latach coraz większą uwagę przywiązuje się do zachowania materii zabytkowej ze szczególnym uwzględnieniem wartości oryginału w jego niezmienionej – nienaruszonej formie. W pracach konserwatorskich uwzględnia się więc ten szczególny wyraz „obektu z patyną” który zawiera w sobie wiek zabytku, jego historię. Wynikiem tego też, jest mająca coraz więcej zwolenników **konserwacja zachowawcza**. Ogranicza ona ingerencję w zabytkową materię do niezbędnego minimum. Zabiegi konserwatorskie mają na

celu przede wszystkim powstrzymanie postępującej destrukcji obiektu oraz wzmocnienie osłabionych materiałów.

Tendencją odzwierciedlającą w konserwacji popularną w różnych dziedzinach prewencję jest „profilaktyka konserwatorska”. **Konserwacja prewencyjna (zapobiegawcza, profilaktyczna)** zgodnie z hasłem „lepiej zapobiegać niż leczyć” – obejmuje zintegrowane działania profilaktyczne mające na celu zapobieganie zagrożeniom na jakie narażone są obiekty przechowywane w bibliotekach. Konserwacja ta realizowana jest poprzez działania profilaktyczne uwzględniające cały zespół, cały księgozbiór jednocześnie. Jak wiemy, to właśnie warunki przechowywania zbiorów są najważniejszym czynnikiem wpływającym na ich stan zachowania. Konserwacja prewencyjna uwzględnia więc:

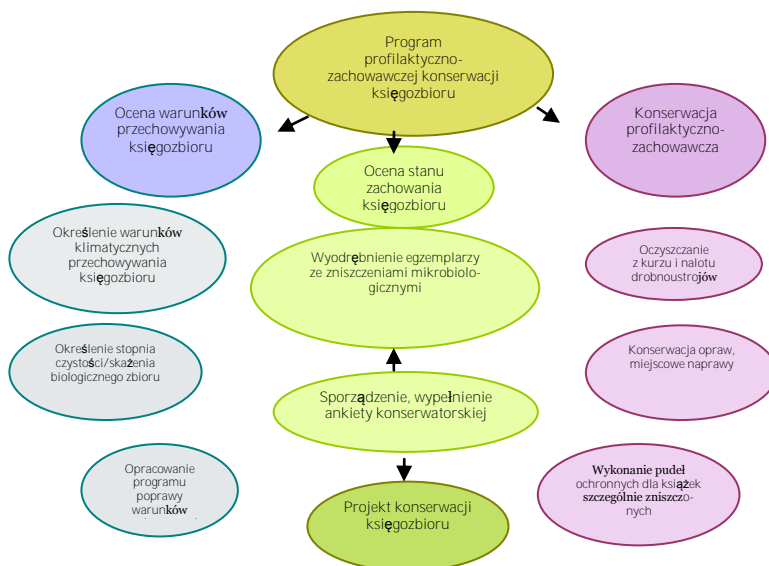
- utrzymanie w magazynach stabilnej temperatury i wilgotności względnej (16-18 C 40-50%),
- kontrolowanie, poziomu zanieczyszczeń chemicznych i mikrobiologicznych w magazynach,
- utrzymywanie czystości w magazynach (systematyczne odkurzanie i przeglądanie zbiorów),
- udostępnianie zbiorów poprzez formy zastępcze, mikrofilmy, CD-ROM i inne,
- maksymalne ograniczenie oświetlenia.

Podczas wymieniania różnorodnych działań konserwatorskich wspomnieć należy również o **konserwacji masowej** dotyczącej odkwaszania księgozbiorów XIX-XX wiecznych, wynikającego z problematyki „kwaśnego papieru”.

Pierwsze prace prowadzone w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” Metropolii Warmińskiej w Olsztynie były programem pilotażowym konserwacji profilaktyczno-zachowawczej opracowanym dla zbiorów bibliotecznych, przez dr Halinę Rosę oraz mgr Izabelę Damulewicz. Program ten łączy w sobie elementy konserwacji zapobiegawczej i zachowawczej. Nadrzędnym celem projektu jest poprawienie stanu zachowania oraz ochrona cennego księgozbioru poprzez trzy zasadnicze punkty działania:

- przystosowanie magazynu do przechowywania księgozbioru,
- inwentaryzacja konserwatorska umożliwiająca ocenę stanu zachowania zbioru,

– działania konserwatorskie przeprowadzane na poszczególnych woluminach,
Program działania ilustruje poniższy schemat:

Realizacja prac połączona była z przenosinami zabytkowego księgozbioru do nowego pomieszczenia magazynowego. Pierwszym elementem projektu było przystosowanie nowego magazynu do przechowywania zabytkowych książek. Podejmowane działania miały na celu stworzenie optymalnych i stabilnych warunków klimatycznych. Zasadniczymi elementami było ustabilizowanie parametrów temperatury i wilgotności względnej, kontrola oświetlenia, sprawdzenie systemów wentylacyjnych oraz określenie czystości mikrobiologicznej pomieszczenia. Działania te poprzedzały badania warunków klimatycznych panujących w danym pomieszczeniu na przestrzeni kolejnych pór roku. Czynnikiem, który w znacznym stopniu wpłynął na ujednocnienie warunków klimatycznych było obniżenie temperatury w sezonie grzewczym poprzez zakręcenie grzejników oraz izolację wszystkich rur znajdujących się w pomieszcze-

niu magazynowym. Osobnym wymogiem było również zasłonięcie okien w celu zlikwidowania bezpośredniego padania promieni słonecznych na zbiory. W celu zoptymalizowania współczynnika wilgotności względnej zakupiono również specjalistyczny nawilżacz. Przed wprowadzeniem konserwowanego księgozbioru do nowych pomieszczeń, wykonywano również dezynfekcję pomieszczeń magazynowych za pomocą preparatów bakterio i grzybobójczych do dezynfekcji powierzchni.

Ważnym elementem prac była ogólna jak i szczegółowa ocena stanu zachowania i zniszczeń książek. Wypełniana dla każdego z woluminów ankieta konserwatorska uwzględnia krótką charakterystykę techniki wykonania obiektu oraz część obejmującą zniszczenia poszczególnych elementów książki. Za pomocą trzystopniowej numeracji oznaczony został stopień zniszczenia danego elementu (np. grzbiet – 2) lub stopień występowania danego zniszczenia (zalania – 3). Dzięki takiemu opracowaniu zbioru uzyskaliśmy czytelne dane do analizy stanu zachowania poszczególnych starodruków jak i całości kolekcji. Badania te pozwalały na wyodrębnienie oraz dezynfekcję obiektów zakażonych mikrobiologicznie. Inwentaryzacja konserwatorska pozwoliła także na przygotowanie długofalowego programu prac konserwatorskich dla danego zbioru. Jest to szczególnie cenne w przypadku bibliotek, gdzie wybór obiektów do konserwacji jednostkowej jest często przypadkowy i odbywa się według klucza jakim jest widoczny z półki zniszczony grzbiet książki. Nie do przecenienia jest również fakt iż realizowana w formie ankiety inwentaryzacja konserwatorska jest cennym źródłem nie tylko stanu zachowania zbioru – poszczególnych woluminów, lecz stanowi również swoistą identyfikację samego zbioru – występujących typów opraw, zdobień itp. Często biblioteki nie posiadają katalogów czy też inwentarzy, ankieta konserwatorska staje się więc jedynym spisem danego zbioru.

W ramach realizowanego projektu wykonywano także konserwację zachowawczą księgozbioru. Zakres działań przeprowadzanych na księgozbiorze obejmował oczyszczanie – odkurzenie książek. Całość zbioru poddana została w ten sposób tzw. dezynfekcji pasywnej. Oprawy woluminów dokładnie oczyszczono z wykorzystaniem gum, kostek typu wallmaster oraz wishab. Kolejnym etapem prac było zabezpieczanie zabytkowych opraw przy pomocy odpowiednich

emulsji konserwatorskich. Osobnym elementem prac były również miejscowe naprawy. Zakres tych zabiegów był różnorodny – główną zasadą było jednak zabezpieczenie obiektów przed dalszymi zniszczeniami. Prace obejmowały sklejanie przedarcie pęknięć, jak również uzupełnianie uszkodzonych kart, oraz uszkodzonych opraw książek. Dla woluminów szczególnie zniszczonych wykonywano pudła ochronne.

Pierwsze prace w Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie rozpoczęto w 2000 roku². Obejmowały one konserwację zachowawczą zbioru 317 inkunabułów. Realizacja ta opisana jest szczegółowo w 8 Notesie Konserwatorskim³. Program kontynuowany jest rokrocznie w Bibliotece „Hosianum”. Kolejne półki ze starodrukami po wypełnieniu ankiety konserwatorskiej, oczyszczeniu, nałuszczeniu i nawoskowaniu opraw przenoszone są do nowego - przystosowanego magazynu. W pierwszej realizacji nie wykonywano napraw, obecnie program poszerzony został o miejscowe naprawy przeprowadzane na bloku książki. Do 2009 roku pracom tym poddano około 3 tyś. woluminów. Jest to przykład działań, gdzie planowy program konserwacji profilaktyczno-zachowawczej danego księgozbioru realizowany jest sukcesywnie, w zależności od możliwości finansowych biblioteki. Zaznaczyć należy fakt iż równoległe z opisanym projektem konserwacji profilaktyczno-zachowawczej wykonywane są również pełne konserwacje obiektów wyłonionych dzięki inwentaryzacji konserwatorskiej.

Jak wiemy, biblioteki seminaryjne, klasztorne, czy też archiwa diecezjalne to często cenne, a nawet bezcenne kolekcje naszego dziedzictwa narodowego. Nie posiadają one swych pracowni konserwatorskich, a nadzór konserwatora nad tymi zbiorami jest sporadyczny. Realizacje konserwatorskie w nich przeprowadzane ograniczają się jedynie do renowacji pojedynczych woluminów. Nie trudno więc wyobrazić sobie potrzeby tych zbiorów zarówno w zakresie konserwacji jak i szeroko rozumianej profilaktyki konserwatorskiej.

² Program ten realizowany był w ramach działalności Toruńskiego Stowarzyszenia dla Ratowania Książek i Archiwaliów po Powodzi.

³ Rosa, Halina; Damulewicz, Izabela (2004). Konserwacja zapobiegawcza zbioru inkunabułów i starych druków Biblioteki Wyższego seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie. *SOS dla zbiorów. Notes Konserwatorski 8*, s. 93-104.

Odpowiedzią na potrzeby tych „nietkniętych” księgozbiorów wydaje się być opisany powyżej program W odróżnieniu od klasycznych realizacji, w których pochylamy się nad pojedynczym obiektem, tutaj podmiotem działań jest cała kolekcja, łącznie z magazynem oraz systemem w którym funkcjonuje dana biblioteka. Podkreślić należy, iż takie opracowanie księgozbioru minimalizując potrzebę dodatkowych działań przy poszczególnych obiektach jest przez to skutecznym i oszczędnym sposobem ochrony zabytkowych zbiorów bibliotecznych.